

нізованої рухової активності поряд із власними гімнастичними вправами. Запропоновано розглядати сокільські свята в 1930-х рр. як передусім політичну презентацію українців перед владою, що їх упосліджувала.

У подальшому передбачається розширити джерельну базу наукового дослідження історії фізкультурного руху в Україні, зокрема, українського сокільства, ввівши нові архівні документи. Повніше розкрити зв'язки між фізкультурниками на окупованих теренах, зокрема, поміж соколами Чехословаччини та Галичини, вплив політичних рухів і партій на руханкові товариства.

Подяки. Дослідження виконано згідно з планом наукової роботи кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України «Спорт як соціокультурний феномен».

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

УДК 94(477):323.2:631.11«1927/1939»

DOI: 10.20535/2307-5244.49.2019.189545

С. О. Білан

ORCID 0000-0003-0256-2499

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

S. Bilan

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТОВАРИСТВ СПІЛЬНОГО ОБРОБІТКУ ЗЕМЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРІТЬБИ РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ З УКРАЇНСЬКИМ СЕЛЯНСТВОМ (1927–1939 РР.)

*Implementation of Common Land Protection Companies
As An Instrument For Fighting Of The Soviet Government
With Ukrainian People (1927–1939)*

У статті розкрито організаційно-правові основи функціонування сільськогосподарських структур УСРР у 1927–1929 рр. у межах унітарної держави та відтворено соціально-економічне становище сільських мешканців у контексті формування єдиного господарського простору, що призвело до різкого скорочення їх чисельності та зміни демографічних показників України в подальшому.

Ключові слова: населення сільських територій, Товариства спільного обробітку землі.

The article debates the organizational and legal foundations of UkrSSR agricultural structures from 1927–1929. It tackles the socio-economic situation of

the rural population in the process of unifying the economic space. These processes eventually reduced the number of rural dwellers and changed the overall Ukrainian demographic profile.

The agrarian policy of the Soviet government of 1927–1939 was based on forced collectivization. The political leadership took control of the supply of agricultural products through the administrative-command apparatus. It led to the Holodomor of 1932–1933 when financial and food reserves of peasant farms were deliberately drained for the needs of the industry.

Within less than a calendar year, millions of people died; thousands of villages disappeared from the map. From 1934 to 1939, the number of peasants decreased. The rural area across the entire territory of Ukraine depopulated, which led to such a socio-economic phenomenon as the extinction of the Ukrainian nation.

The agricultural structure of Ukraine approved in 1927–1939, actually represented a system in which collective and state farms were complemented by far better private social-economic and production-economic relations. The collectivization relied on the artisan format. It provided for the full collectivization of the land, the tools of labor, but very little work motivation. Party and state structures interfered with the direct production and economic activity of collective farms, thus ignoring the experience of agricultural workers and local traditions. Most of the appointed collective leaders had no agronomic education and experience in running a large collective farm.

Keywords: the population of rural areas, the Society for the joint management of land.

Становище українського населення в УРСР, зокрема в сільських районах, завжди викликало значний інтерес науковців. Але з проголошенням незалежності нашої держави розпочався якісно новий етап у його переосмисленні, об'єктом якого стали найрізноманітніші аспекти соціально-економічного та національно-культурного життя селян.

Серед сучасних праць виділяються дослідження О. Акуніна, В. Даниленка, С. Кульчицького, Л. Лановюк, О. Лукашевича та В. Шарпатога (Акунін, О. С. 2009; Даниленко, В. М. 2004; Лановюк, Л. П. 2018; Лукашевич, О. М. 2006; Шарпатий, В. Г. 2007), в яких розкрито політичні, соціально-економічні й духовні аспекти колективізації, розкуркулення, голодомору, депортацій та репресій сільського населення України у 1930-х рр. Проте, незважаючи на значну увагу вітчизняних істориків та іноземних учених до подій і процесів, пов'язаних із перетвореннями в українському селі, досі відкритими залишаються питання, відповіді на які потребують окремого комплексного дослідження. Переоцінка подій 1930-х рр., що відбулася у зв'язку зі змінами ідейних засад та національним відродженням, а також швид-

ке заповнення прогалин у політичній історії передвоєнної доби об'єктивно породжують потребу нових підходів до вивчення цього драматичного періоду.

Метою статті є визначення ключових рис політики сталінського керівництва щодо України в межах унітарної держави та аграрної політики більшовиків у 1929–1939 рр., її впливу на соціально-економічний та національно-культурний розвиток українського селянства.

Основним напрямом аграрної політики уряду радянської держави фактично було обрано лінію, проголошену пленумі в листопаді 1929 р., зміст якої полягав у тому, що Україна за природними ресурсами має всі можливості, щоб перевести індивідуальне селянське господарство на колективну форму господарювання швидше, ніж усі інші республіки. Україна повинна була якнайшвидше стати зразком організації колективного сільського господарства не лише на території окремих районів, а й у межах усієї республіки, та в найближчі роки здійснити суцільну колективізацію.

У досліджуваній період в Україні за цими настановами швидко проводили не лише колективізацію, а й укрупнення колгоспів, унаслідок чого їх поменшало з 35,8 тис. 1933 р. до 25,3 тис. 1935 р., а середній розмір навпаки — збільшився до 890,5 га землі, окрім того було завершено запровадження статуту сільськогосподарської артілі, яка стала основною формою ведення господарства (понад 96%), в комунах і Товариствах спільного обробітку землі (ТСОЗ)¹.

Спочатку більшу частину колективних господарств України становили ТСОЗи, які не передбачали повної колективізації, в тому числі засобів і знарядь праці, та були схожі на сільську общину, а решту — артілі (41,3%) й комуни (4,6%). Оскільки саме ТСОЗи найбільше відповідали засадам кооперації та були єдиною формою господарювання з розподілом доходів на паї, тут була найвища мотивація селян до праці.

В подальшому основою суцільної колективізації стала артільна форма, яка передбачала повне усупільнення землі, знарядь праці та самої праці, і як наслідок — примітивний рівень її мотивації. До того ж щойно призначені голови колгоспів не мали ні досвіду ведення настільки великого колективного господарства, ані відповідних агрономічних знань. Їхня робота фактично полягала в отриманні плану сільськогосподарської кампанії з району, подвірному обліку членів колгоспів, примусі селян вийти на роботу. Самі колгоспи ще не мали ні спеціальних будівель для реманенту та насіння, ані тваринницьких ферм.

Нову структуру колгоспів і виробничі завдання було закріплено в Зразковому статуті сільськогосподарської артілі, ухваленому на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 11–17 лютого 1935 р. в Москві. Водно-

¹ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 5192. Відомості інформаційно-статистичної групи РНК УРСР про розвиток колгоспів на Україні, 1933–1934 рр. Арк. 24.

час було скасовано обмеження вступу до колгоспу, бо до цього були поодинокі випадки, коли від одноосібників вимагали внести до колгоспної каси певну суму грошей або купити коня¹.

7 липня 1935 р. РНК СРСР прийняла постанову про видання державних актів сільськогосподарським артілям на вічне користування землею та затвердила розроблену в Народному комісаріаті землеробства СРСР інструкцію про їх складання та видавання. 15 вересня 1935 р. першою на території України такий документ отримала сільськогосподарська артіль «Паризька комуна» Славутського району Вінницької обл., а на 10 жовтня 1936 р. їх одержали вже 25 311 колективних господарств. До кінця 1937 р. за колгоспами було закріплено понад 80% усього земельного фонду УРСР².

Декларативність проголошеного в зразковому статуті безоплатно й довічного користування землею для колгоспів, як слушно зазначив С. Кульчицький, насправді ніяк не перешкоджала несправедливому обміну між містом і селом, адже держава й у подальшому безперешкодно могла підвищувати обов'язкові норми поставок сільськогосподарської продукції та ціни на промислові товари, реалізовані в селі (Кульчицький, С. В. 1991, с. 401).

Водночас статут серйозно обмежив (0,25–0,5 га залежно від місцевих умов) розміри присадибних ділянок, тому проіснувати за їх рахунок колгоспники вже не могли, тим більше, що їх відбирали в тих, хто не працював у громадському господарстві. У зв'язку з цим, необхідно було терміново застосувати економічні стимули підвищення рівня продуктивності праці селян, тобто залишити їм частку виробленої продукції.

Перша п'ятирічка завершилась очевидним провалом у соціально-економічній сфері, тому радянському уряду довелося припинити воєнно-комуністичний штурм, змінити напрям аграрної політики та відмовитися від прискореної індустріалізації й підвищеного тиску на селян.

19 січня 1933 р. вийшла постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспниками та одноосібними господарствами», в якій було передбачено скасування продрозкладки та надано дозвіл селянам залишати й продавати продукцію, вироблену понад норму, що мотивувало колгоспників розширювати посівні площі³.

За постановою договірну систему заготівлі зернових культур було скасовано, а для колгоспів та одноосібних господарств встановлено зобов'язання здавати зерно за фіксованою державою ціною. Для кожної республіки та її області було встановлено конкретні норми здавання державі зерна з уро-

¹ Стенографический отчет Второго всесоюзного съезда колхозников-ударников. 1935. Москва: Сельхозгиз. С. 118.

² ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 14. Спр. 701. Контрольні числа сільськогосподарського виробництва у 1933–1937 рр., 16 грудня 1937 р. Арк. 94.

³ Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР. 1933. № 4. С. 25.

жаю 1933 р. Для колективних господарств УСРР, які обслуговували МТС, цей розмір становив 2,5 ц, а для інших — 3,1 ц з га. Торгувати хлібом колгоспам дозволяли тільки після виконання зобов'язання та повного наповнення посівних фондів. Одноосібні господарства отримували завдання через сільську раду залежно від засіяної площі озимих та плану засіву ярих культур, але для них норма здавання завжди була на 5–10% вищою, ніж визначена для колгоспів даного району. В деяких випадках дозволялося замінювати культури (ячмінь на кукурудзу, просо на гречку тощо), але пшеницю замінити не можна було нічим¹.

Обов'язкові поставки продукції сільського господарства державі за символічними цінами, які супроводжувалися системою бюрократичного командування й директивного планування, проіснували до 1958 р. і стали основною причиною його відставання та сповільненого розвитку.

Під час посівної кампанії навесні 1933 р. колективним господарствам було надано продовольчу позику, щоб вони могли годувати селян, які працюють, проте їхня смертність від голоду не припинилася, хоч і скоротилася. Однією з основних причин тривання голодомору була потреба колгоспів окремих областей УСРР повернути надане в «борг» зерно. Зокрема, колгоспи Харківської обл. повинні були повернути 50 тис. пудів жита, надані за постановою РНК СРСР від 20 липня 1933 р. у формі «продовольчої допомоги», до 10 серпня поточного року². Радянський уряд пропагував такі заходи як «турботу про постраждалих», хоча насправді все зерно використали під час посівної, адже порядок використання і розміри розподіленої між областями та районами продовольчої позики чітко простежували секретарі партосередків, голови райвиконкомів, сільських рад, колгоспів району, а також політвідділи МТС.

Продовольчу позику видавали колгоспникам тільки борошном за п'ять трудоднів. Трактористам видавали 600 г печеного хліба на добу, а за вироблений трудодень — 250–300 г борошна, кваліфікованим ремонтникам — 500 г, а решті колгоспників — 150–400 г. Тим, хто не працює, заборонялося видавати хліб і борошно, «за розбазарювання продовольчої позики» було передбачено «сувору особисту відповідальність»³. Зрозуміло, що навіть для селян, які працюють, установлені норми харчування не відповідали їхнім фізіологічним потребам, що призводило до виснаження організму та масової загибелі, особливо дітей, літніх і немічних людей. Проте навіть у таких умовах українське село справилося з посівною компанією

¹ ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 14. Д. 975. Покультурные нормы сдачи зерна по республикам и областям, 1933 г. Л. 67.

² ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 82. Д. 45. Письмо Харьковского обкома КП(б)У и облисполкома в ЦК ВКП(б) и СНК СССР о предоставлении семенной ссуды колхозам области, 7 октября 1933 г. Л. 315.

³ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 940. Из протокола № 2 заседания Политбюро ЦК ВКП(б) о продовольственном и семенном займе колхозам Украины, 5 марта 1933 г. Л. 15.

1933 р. і зібраний урожай не лише припинив масовий голод, а й дав змогу надати державі більше зерна, ніж попереднього року.

В січні 1933 р. закінчилися повноваження надзвичайної хлібозаготівельної комісії В. Молотова, і в Україну на постійну роботу приїхав один із найближчих сталінських емісарів П. Постишев, основним завданням якого було подолати кризу в сільському господарстві, проте шляхом не порятунку селян, які голодували, а організації польових робіт їхніми силами.

П. Постишев привіз з собою затверджену в політбюро ЦК ВКП(б) 27 січня постанову «Про підготовку до сівби», якою було передбачено створення комітетів із сівби на чолі з першими особами партійної номенклатури в основних зернових регіонах¹. П. Постишев вирішив створити не комітети, а малочисленну «Комісію по збиранню насіння і проведення посівної компанії» при ЦК КП(б)У, до складу якої ввійшли сам П. Постишев, С. Косіор (голова), В. Чубар, С. Реденс (повноважний представник ОДПУ СРСР в Україні) і О. Одинцов (наркомзем УСРР).

31 січня 1933 р. на першому засіданні політбюро ЦК КП(б)У за участю П. Постишева всім обкомам і райкомам було розіслано директивного листа, в якому зазначалося, що з 1 лютого основні сили буде спрямовано на збирання посівних фондів та підготовку весняної кампанії методами хлібозаготівлі². Втім, на Півдні України ситуація з посівними фондами була настільки критична, що через кілька днів цю директиву скасували й дозволили залишити все зерно в колгоспах на насіння.

У березні П. Постишев разом з В. Балицьким вирушили в поїздки по Київській обл. після якої винесли на політбюро пропозицію припинити харчування всіх працездатних колгоспників та одноосібників за рахунок продовольчої допомоги й посилити харчування госпіталізованих, щоб швидше виписати їх на роботу³. Допомога була позбавлена благодійності, адже «неперспективні» селяни, потерпілі від голоду, які не могли працювати в полі, фактично були приречені на смерть.

П. Постишев примусив обкоми і райкоми вжити найсуворіші заходи для зберігання та охорони насіння від голодних селян. До цілодобової охорони колгоспних комор підключали мобілізованих з міста комсомольців, органи ДПУ та міліцію.

На засіданні бюро Київського обкому партії за участю П. Постишева та В. Балицького наприкінці березня 1933 р. було вирішено призначити контролерами при сівалках партійний і комсомольський актив, відря-

¹ ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 1. Д. 477. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О подготовке к севу», 27 января 1933 г. Л. 17.

² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 2. Д. 547. Из выступления П. П. Постышева на заседании политбюро ЦК КП(б)У 31 января 1933 г. Л. 16.

³ ГАРФ. Ф. р-5446. Оп. 15. Д. 1345. О сырьевых ресурсах для снабжения сахарных и спиртовых заводов Украины, 1933 г. Л. 205.

дження з областей та районів на посівну кампанію. Мобілізованим мешканцям міста з 1 квітня було встановлено пайок — 400 г хліба на день (та 200 г на утримання), 2 кг крупи на місяць (1 кг на утримання), 500 г цукру (200 г на утримання). Окрім того, українські військові округи мали допомогти селу тягловою силою. Й. Якір відрядив 500 кавалеристів з кіньми, яких розділили між трьома областями (Харківською, Дніпропетровською й Одеською). Їх направляли бригадами по 8–10 чоловік у райони з найгіршим станом з кінським поголів'ям¹.

Директори підприємств і заводів, за винятком кам'яновугільної промисловості, за розпорядженням політбюро ЦК КП(б)У від 13 березня повинні були звільнити всіх колгоспників-відхідників, окрім того, вони зобов'язані були забезпечити їх залізничними квитками для повернення додому.

8 квітня з'явилася постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах», що конкретизували низку положень Зразкового статуту сільськогосподарської артілі про форми щоденної організації праці в колективних господарствах. Відтепер працю в артілі розподіляло її правління та згідно з правилами внутрішнього розпорядку кожен колгоспник мав виконувати щоденні норми виробітку, особисто з'являючись за нарядом². За прогул без поважних причин колгоспники підлягали штрафу та виключенню з членів колгоспу.

Бригадна форма організації праці спочатку функціонувала переважно в радгоспах, а в колгоспах не мала офіційного статусу. Однак поступово ідея бригадної організації сільськогосподарської праці почала набувати системного впровадження й у колгоспах. У преамбулі постанови «Про тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах» було зазначено, що колгоспники за календарний рік закріплювалися за конкретними бригадами, їм заборонялося самовільно переходити з одної бригади в іншу. Фактично, в колгоспах вводилась єдиноначальність, що автоматично посилило роль бригадирів. Отже, селяни, окрім постійної прописки в колгоспі, відтепер ще й були закріплені за різними бригадами, що діяли за галузевим принципом, а їх персональний склад формували за місцем проживання в селі, тобто за територіальним принципом. На бригади покладалися організаційно-масові заходи (змагання, ударництво тощо) та конкретні завдання з підвищення продуктивності праці. Бригадири та їхні помічники наглядали за поведінкою та трудовою діяльністю колгоспників. Таким чином, «Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах» фактично засвідчили появу системи колгоспного кріпацтва, оскільки колгоспники стали повністю залежними від бригадирів. Оплата праці колгоспників також

¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 27. Спр. 2. Довідки про настрої військовослужбовців в армії. 1933 р. Арк. 47.

² Колективизація сільського господарства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927–1935. Москва: Изд-во АН СССР. 1957. С. 286.

залежала від результатів роботи бригади, за якими було закріплено машини, реманент та робочу худобу.

Бригадири також були безправні перед апаратом районної ланки управління, оскільки прямо підпорядковувалися парткомам, першочерговим завданням яких у постанові «Про тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах» було визначено їх добір та подолання плинності складу. Отже, всі владно-розпорядчі функції в сільському господарстві було надано обласним партійним комітетам, а також надзвичайним органам ВКП(б) — політвідділам МТС і радгоспів.

За постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 14 березня 1933 р. «Про заходи до здійснення прополювальної кампанії цукрового буряку» вперше рільничі бригади, які спеціалізувалися на вирощуванні технічних культур, почали ділити на ланки, склад яких не мав перевищувати 5–8 осіб¹. Поступово ланкову систему організації праці було поширено й на інші бригади, зокрема ті, що вирощували зернові культури.

У квітні 1933 р. політбюро ЦК КП(б) прийняло постанову «Про зміцнення колгоспів», якою тимчасові виробничі бригади було офіційно перетворено на постійні господарські одиниці, які мали організувати роботу колгоспників у полі так, аби бригада не їздила додому на ніч та вдосвіта знову починала працювати (Юдачев, С. А. 1962, с. 18). Водночас у цій постанові було передбачено заходи для посилення трудової дисципліни, зокрема, штрафування колгоспника до 5 трудовнів у разі його відмови виконувати доручену роботу без поважних причин, а в разі повторення — виключення з колгоспу (Юдачев, С. А. 1962, с. 19).

П. Постишев використав усі можливості змусити голодних селян працювати в громадському господарстві, й Україна 1933 р. в небувало короткий термін повністю виконала річний план хлібозаготівлі. Поставки хліба радянській державі з урожаю 1933 р. становили 281 млн пуд. при запланованих 266², проте натуральна плата за послуги МТС виявилася більша через вищий, ніж передбачалося, врожай. У зв'язку з цим, П. Постишеву вдалося переконати Й. Сталіна не наполягати на поверненні наданої Україні посівної позики.

П. Постишев не рятував селян України, які гинули 1933 р., він примусив їх працювати всіма доступними йому методами, а за працю годував. Він відвоював урожай 1933 р., справився з поставленим завданням і вивів сільське господарство УСРР з руїни. Порівняно з діями його колег (В. Молотова та Л. Кагановича), які вилучили з українського села весь продовольчий запас, П. Постишев, будучи байдужим до всіх непрацездатних селян, допоміг вижити тим, хто ще міг працювати, а нагородою за виживання стала щоденна, фактично, кріпацька праця в колгоспі.

¹ Соціалістичне змагання партторгів бригад за успішне проведення весняної сівби. 1934. Партробота в колгоспі. № 2–3. С. 9.

² ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 23. Д. 32. О хлебозаготовках в УССР, 1933 г. Л. 97–98.

Врожай 1934 р. збирали за складних погодних умов, в результаті посухи у степових районах УСРР валовий збір зерна виявився набагато нижчим, ніж передбачалося, проте, незважаючи ні на що, республіка виконала план хлібозаготівлі однією з перших в СРСР. Колгоспи поступово почали виходити з кризи, що надало можливість до кінця 1934 р. скасувати карткову систему розподілу продовольчих товарів і ліквідувати політвідділи МТС, що й засвідчило подолання кризи колгоспного ладу. Переважна більшість колгоспів почала розвивати такі додаткові галузі сільського господарства як бджільництво, птахівництво, садівництво, тощо. Колгоспникам почали надавати безвідсотковий кредит на придбання худоби, що сприяло розвитку тваринницьких ферм.

1935 р. УСРР уже здала 462 млн пудів зернових, 1936 р., незважаючи на несприятливі погодні умови, — 545 млн пудів, а в 1937 р. — 496 млн пудів¹. Зменшення обсягу хлібозаготівлі 1937 р. пояснювалося недовиконанням розширення посівних площ, зростанням кількості МТС та недостатнім рівнем кваліфікації керівництва партійних органів колгоспів і радгоспів.

В Україні колективізацію фактично було завершено 1937 р., наприкінці якого в республіці налічувалось 27 347 колгоспів, до яких було включено 3 757 тис. селянських господарств, що становило 96,1% їх кількості, та 99,7% посівних площ². На один колгосп припадало 779 га посівної площі, 71,8 голів великої рогатої худоби, 98,3 — коней, 78,0 — свиней, 67,1 — овець та кіз³. На початок 1938 р. ще залишалось 168,7 тис. одноосібних господарств, які обробляли 0,4% посівних площ, але вони вже не мали будь-якого впливу та ролі в сільському господарстві України.

Роки третьої п'ятирічки позначилися певними прогресивними змінами в сільському господарстві України, поступово воно перейшло на шлях інтенсифікації, тобто раціоналізації посівних площ, запровадження сівозмін, нових технологій обробітку ґрунту, використання нових сортів і культур тощо.

Отже, в 1930-х рр. партійно-державне керівництво, створивши в аграрному секторі виробничі структури командного типу, сподівалося за їх допомогою швидко перетворити сільське господарство на розвинену галузь економіки. Втім, так зване «вдосконалення внутрішньогосподарських форм організації праці та її оплати» перетворилося на інструмент боротьби радянського уряду з українським селянством та в подальшому призвело до знищення трудового потенціалу сільських територій України, зміни традиційного способу життя та ментальності селян.

Низка аспектів досліджуваного періоду становить значний науковий і практичний інтерес, та в подальшому перспективними можуть стати такі

¹ ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 14. Спр. 702. Контрольні числа розвитку сільськогосподарського виробництва, 1920–1946 рр. Арк. 72, 101.

² ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 14. Спр. 702. Арк. 78.

³ ЦДАВО України. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 348. Відомості про результати обліку тварин в УРСР, 1937 р. Арк. 29.

напрями досліджень як адаптація окремих галузей сільського господарства України до потреб розвитку тоталітарної держави; політика офіційної влади щодо окремих соціальних та професійних груп українського селянства.

Акунін, О. С. 2009. *Південноукраїнське селянство в кінці 20-х — першій половині 30-х років XX століття: соціально-економічне становище* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Історія України). Дніпропетровськ. 20 с.

Даниленко, В. М. 2004. Голод після голоду. Становище на селі та голод в Україні у 1934–1935 рр. *Голодомор 1932–1933 рр.: основні діючі особи і механізм здійснення* (II міжнар. конф., 28.11.2003 р.). Київ: МАУП. С. 141–155.

Кульчицький, С. В. 1991. *Ціна «великого перелому»*. Київ: Україна. 431 с.

Лановюк, Л. П. 2018. Радянський міф про українське село: інструменти маніпуляції історичною пам'яттю. *Сторінки історії: збірник наукових праць*, 46, С. 158–163. doi: 10.20535/2307-5244.46.2018.136739.

Лукашевич, О. М. 2006. *Побут та дозвілля сільського населення України (1920–1930 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Історія України). Київ. 16 с.

Шарпатий, В. Г. 2007. *Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920–30-х рр.: історичний аспект*: (дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 — Історія України). Київ. 380 с.

Юдачев, С. А. 1962. *Борьба КПСС за организационно-хозяйственное укрепление колхозов (1933–1934 гг.)*. Москва: Высшая школа. 112 с.

Akunin, O. S. 2009. *Pivdennoukrainske selianstvo v kintsii 20-kh — pershii polovyni 30-kh rokiiv XX stolittia: sotsialno-ekonomichne stanovyshche [Southern Ukrainian Peasantry In The Late 20's — The First Half Of The 30's Of The Twentieth Century: The Socio-Economic Situation]* (avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Istoriiia Ukrainy). Dnipropetrovsk. 20 s. [In Ukrainian]

Danylenko, V. M. 2004. *Holod pislia holodu. Stanovyshche na seli ta holod v Ukraini u 1934–1935 rr. [Hunger After Hunger The Situation In The Countryside And The Famine In Ukraine In 1934–1935.] Holodomor 1932–1933 rr.: osnovni diiovi osoby i mekhanizm zdiisnennia* (II mizhnar. konf., 28.11.2003 r.). Kyiv: MAUP. S. 141–155. [In Ukrainian]

Kulchytskyi, S. V. 1991. *Tsina «velykoho perelomu» [The Price Of A «Big Break»]*. Kyiv: Ukraina. 431 s. [In Ukrainian]

Lanoviuk, L. P. 2018. *Radianskyi mif pro ukrainske selo: instrumenty manipuliatsii istorychnoiu pam'iatniu [Soviet Myth About The Ukrainian Village: Tools Of Manipulation Of Historical Memory]*. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 46, S. 158–163. doi: 10.20535/2307-5244.46.2018.136739. [In Ukrainian]

Lukashevych, O. M. 2006. *Pobut ta dozvillia silskoho naseleння Ukrainy (1920–1930 rr.) [Life And Leisure Of The Rural Population Of Ukraine (1920–1930)]* (avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Istoriiia Ukrainy). Kyiv. 16 s. [In Ukrainian]

Sharpatyi, V. H. 2007. *Stanovlennia ta funktsionuvannia systemy sotsialnoho zabezpechennia v Ukrainskii RSR v 1920–30-kh rr.: istorychnyi aspekt [Formation And Functioning Of The Social Security System In The Ukrainian SSR In The 1920–30s: Historical Aspect]* (dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01. Istoriiia Ukrainy). Kyiv, 380 s. [In Ukrainian]

Yudachev, S. A. 1962. *Borba KPSS za organizatsionno-khozyaystvennoe ukreplenie kolkhozov (1933–1934 gg.) [The Struggle Of The Cpsu For The Organizational And Economic Strengthening Of Collective Farms (1933–1934)]*. Moskva: Vysshaya shkola. 112 s. [In Russian]